

HISTORIJSKI ZNAČAJ ZAVNOBiH-a ^[1]

Autor: Prof. dr Smail Čekić

Prof. dr. Smail ČEKIĆ U antifašističkom ratu u Jugoslaviji 1941.-1945, pored oslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika za novu Jugoslaviju, vođena je i borba za Bosnu i Hercegovinu, kao samostalnu republiku. Bosna i Hercegovina je u toku tog rata **“dala od sebe sve što je mogla dati... Najviše je u Bosni porušeno sela, gradova; najviše je uništeno inventara seljaka; najviše je uništeno imovine našeg naroda u Bosni i Hercegovini; najviše je palo i žrtava na tlu Bosne i Hercegovine...”** (Tito, novembar 1945.). U Bosni i Hercegovini su vođene sve, izuzev prve, okupatorsko-kvislinške ofanzive, kao i velike bitke, kao što su Neretva i Sutjeska, koje su predstavljale prekretnicu na jugoslovenskom ratištu.

Dvadesetpetog novembra ove godine navršava se 66 godine, od kada je u Mrkonjić Gradu 1943, na osnivačkoj skupštini izabrano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine – najviše političko predstavništvo NOP-a Bosne i Hercegovine i najviši organ narodne vlasti u Bosni i Hercegovini.

ZAVNOBiH je radio u tri zasjedanja: 25.-26. novembra 1943. u Mrkonjić Gradu; 30. juna, 1. i 2. jula 1944. u Sanskom Mostu i 26.-28. aprila 1945. u Sarajevu. Njegove funkcije između zasjedanja obavljalo je Predsjedništvo, kao najviši izvršni organ vlasti u Bosni i Hercegovini.

Osnivanje ZAVNOBiH-a inicirano je Zaključkom Prvog zasjedanja AVNOJ-a s kraja

1942. da se formiraju **zemaljska** antifašistička vijeća u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i Bosni i Hercegovini, a njegovo **konstituiranje** izgradnjom mreže narodnooslobodilačkih odbora koja je do tog vremena prekrila više od 2/3 Bosne i Hercegovine, uključujući i najefektivnije okupirane gradove. ^[2]

Slobodna teritorija Bosne i Hercegovine iznosila je oko 30.000 km² i činila okosnicu **centralne slobodne teritorije Jugoslavije** (pored BiH zahvatala je i značajne dijelove Hrvatske, Crne Gore i Sandžaka), na kojoj je bazirana glavnina NOVJ sa Vrhovnim štabom i gotovo 300.000 boraca grupisanih u 27 divizija i 9. korpusa (NOV i PO Bosne i Hercegovine grupisan je u 2 korpusa, 6 divizija, 23 brigade, 25 odreda i nekoliko samostalnih bataljona). Slobodnu teritoriju BiH uz to su obezbjeđivale vojne oblasti 3. i 5. korpusa, te 29. divizijska vojna oblast sa 15 vojnih područja i pedesetak komandi mjesta (sve sa zaštitnicima, skladištima, bolnicama i partizanskim stražama).

U antifašističkom ratu u Jugoslaviji 1941.-1945, pored oslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika za novu Jugoslaviju, vođena je i borba za Bosnu i Hercegovinu, kao samostalnu republiku. Bosna i Hercegovina je u toku tog rata **“dala od sebe sve što je mogla dati... Najviše je u Bosni porušeno sela, gradova; najviše je uništeno inventara seljaka; najviše je uništeno imovine našeg naroda u Bosni i Hercegovini; najviše je palo i žrtava na tlu Bosne i Hercegovine...”** (Tito, novembar 1945.). U Bosni i Hercegovini su vođene sve, izuzev prve, okupatorsko-kvislinške ofanzive, kao i velike bitke, kao što su Neretva i Sutjeska, koje su predstavljale prekretnicu na jugoslovenskom ratištu. Antifašizam u Jugoslaviji 1941.-1945. je svojom pobjedom ugradio civilizacijske temelje savremenog čovječanstva. U tom ratu Jugoslavija je, a posebno Bosna i Hercegovina, imala časno i istaknuto mjesto, dajući veliki doprinos antifašističkoj borbi i oslobođenju zemlje.

Bošnjaci su u NOB-u ravnopravno s drugim narodima i snagama činili jedinstveni antifašistički blok, u kome su, odupirući se četnicima i ustašama, uz veliko stradanje na genocidnoj osnovi, osigurali biološki opstanak.

ZAVNOBiH i njegova djelatnost od 1943. do aprila 1945. je najznačajniji događaj u historiji Bosne i Hercegovine. Svojom Rezolucijom na Osnivačkoj skupštini i Proglasom narodima Bosne i Hercegovine u noći 25./26. novembra 1943. ZAVNOBiH je poslije 480 godina obnovio državnost Bosne i Hercegovine, potvrdio njen historijsko-politički i državno-pravni individualitet i formirao federalnu Bosnu i

Antifašizam u Jugoslaviji 1941.-1945. je svojom pobjedom ugradio civilizacijske temelje savremenog čovječanstva. U tom ratu Jugoslavija je, a posebno Bosna i Hercegovina, imala časno i istaknuto mjesto, dajući veliki doprinos antifašističkoj borbi i oslobođenju zemlje.

Bošnjaci su u NOB-u ravnopravno s drugim narodima i snagama činili jedinstveni antifašistički blok, u kome su, odupirući se četnicima i ustašama, uz veliko stradanje na genocidnoj osnovi, osigurali biološki opstanak.

U ovoj zgradi je održano zasjedanje ZAVNOBiH-a u Vrcar Vakufu

jugoslavenske državne zajednice, bio je praćen kontroverznim odnosom u samom rukovodstvu NOP-a. Naime, kod "nekih rukovodećih drugova" nije bilo jasnog stava o tom pitanju. Više članova CK KPJ je bilo na stanovištu da BiH ima **status autonomne pokrajine**, a ne status ravnopravne federalne jedinice, pri tome se, prije svega, mislilo na "autonomiju uz Republiku Srbiju". Taj stav se temeljio isključivo na nacionalnom principu : „koliko nacija – toliko federalnih jedinica“, što je u suštini značilo nepriznavanje jednog naroda, tj. Muslimana.

Hercegovinu (praktično državu), što je najznačajnija tekovina antifašističkog rata.

Ne želeći povratak na staro i stojeći čvrsto na platformi NOP-a Rezolucija ZAVNOBiH-a osudila je Izbjegličku vladu Kraljevine Jugoslavije zbog saradnje sa okupatorima, narodi Bosne i Hercegovine odrekli su svako pravo toj vladi i kralju da ih predstavlja, te zatražila od saveznika da i njoj i Kralju otkazu svaku podršku i, u vezi s tim, izrazili želju za preuređenjem Jugoslavije u **zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti** i stvaranje nove **demokratske federativne Jugoslavije** u kojoj će svim njenim narodima biti zajamčena puna ravnopravnost, posebno da oslobođena Bosna i Hercegovina bude slobodna i zbratimljena u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost Srba, Muslimana/Bošnjaka i Hrvata. Tom prilikom je konstatirano da narodi BiH "hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska, i muslimanska, i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, i Muslimana i Hrvata", te da će narodi BiH ravnopravno sa ostalim narodima učestvovati u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije.

Donošenjem Odluke o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 29. i 30. novembra u Jajcu, Bosna i Hercegovina je kao njen konstituent, sa statusom federalne jedinice, ušla u sastav DFJ. Time su potvrđene sve odluke donesene na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a.

Imajući u vidu složenost i značaj borbe koja je, u teškim uslovima okupacije i kolaboracije, genocida, NOB i oslobađanja zemlje, vođena za Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu republiku, ovo izlaganje biće fokusirano upravo na neke bitne historijske činjenice o toj borbi. Nastanak federalne BiH, u sastavu

O broju federalnih jedinica je u toku priprema zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu vođena rasprava i u CK KPJ. U prvom nacrtu Odluke, koju je predložio M. Đilas, zasnovanom na sovjetskom modelu pet nacionalnih republika za pet jugoslovenskih naroda (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci), bilo je **predviđeno pet federalnih jedinica**, pri čemu se za Bosnu i Hercegovinu predviđao status **autonomne pokrajine**. Pošto nije postignuta saglasnost kome će pripasti – Srbiji ili Hrvatskoj predloženo je da Bosna i Hercegovina bude neposredno vezana za savezne ustanove. U Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu vođene su žive diskusije oko budućeg državnog položaja Bosne i Hercegovine. Priključenje Bosne i Hercegovine federalnoj jedinici Srbiji ili Hrvatskoj nije mogla doći u obzir kao konačno rješenje. Konceptija da Bosna i Hercegovina ka **autonomna jedinica** bude direktno povezana sa saveznim ustanovama jugoslovenske federacije, sa nešto manjim pravom od federalnih jedinica, također, nije prihvaćena. Argumenti Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu da Bosna i Hercegovina bude konstituirana kao zasebna jedinica ravnopravna sa ostalim federalnim jedinicama nisu prihvaćeni od svih članova Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije koji su učestvovali u raspravi.

Uoči zasjedanja ZAVNOBiH-a vođeni su iscrpni i dugi razgovori oko budućeg državnog statusa Bosne i Hercegovine između predstavnika Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Rodoljuba Čolakovića i Avde Hume, sa Milovanom Đilasom, Sretenom Žujovićem i Mošom Pijade, članovima CK KPJ. Pokrajinski komitet KPJ za BiH je jednoglasno i odlučno zastupao stav da Bosna i Hercegovina može imati samo status ravnopravne federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji. Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović su smatrali da BiH treba biti autonomna pokrajina, a ne federalna jedinica.

U Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu vođene su žive diskusije oko budućeg državnog položaja Bosne i Hercegovine. Priključenje Bosne i Hercegovine federalnoj jedinici Srbiji ili Hrvatskoj nije mogla doći u obzir kao konačno rješenje. Konceptija da Bosna i Hercegovina ka **autonomna jedinica** bude direktno povezana sa saveznim ustanovama jugoslovenske federacije, sa nešto manjim pravom od federalnih jedinica, također, nije prihvaćena. Argumenti Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu da Bosna i Hercegovina bude konstituirana kao zasebna jedinica ravnopravna sa ostalim federalnim jedinicama nisu prihvaćeni od svih članova Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije koji su učestvovali u raspravi.

Sa konceptijom Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji, po kazivanju Avde Hume, **krenuo je prvih dana novembra 1943. dio Pokrajinskog komiteta (R. Čolaković, A. Humo) sa više uglednih građanskih političara iz istočne Bosne za Jajce, gdje su se nalazili Vrhovni štab i CK KPJ. Kad su stigli u Jajce, dobili su nacrt jedne odluke kojom je trebalo Bosnu i Hercegovinu konstituisati kao autonomnu pokrajinu neposredno vezanu za jugoslovensku federaciju. Taj nacrt odluke direktno je bio u suprotnosti sa konceptijom PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i zbog toga je vođena diskusija sa pojedinim članovima CK (M. Pijade, Žujovićem, Đilasom i E. Kardeljom). Članovi CK KPJ, osim Kardelja, koji se složio sa R. Čolakovićem i A. Humom, zastupali su mišljenje da BiH ne može biti republika, "jer ne postoji bosansko-hercegovačka nacija, i da je republika nacionalna kategorija. Osim toga, oni su sumnjali u definiciju o Muslimanima kao naciji, ne vjerujući čak da bi se, u socijalizmu Muslimani mogli razviti kao nacija..."** Olga Humo (supruga Avde Hume) je krajem 2001. napisala kako je, u pripremama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kucajući materijale, bila upoznata sa događajima vezanim za njegovo održavanje, navodeći kako je Avdo Humo "sa Rodoljubom Čolakovićem

došao iz istočne Bosne na zasedanje AVNOJ-a. Prvi razgovor u vezi sa zasedanjem njih dvojica su imala sa Mošom Pijade koji je pripremao predloge i materijale. U vezi sa statusom Bosne postojala su dva predloga. Prvo je bio da se Bosna i Hercegovina podeli između Srbije i Hrvatske, s tim što je Đilas tražio da istočna Hercegovina pripadne Crnoj Gori. Drugi predlog, koji je branio Moša Pijade, bio je da BiH dobije status autonomne oblasti. U vezi sa ovim predlogom ostalo je otvoreno pitanje kome bi ova autonomna oblast pripala, Srbiji ili Hrvatskoj. Srbi su hteli da ona pripadne njima, a Hrvati, opet, branili su stav da treba da pripadne njima, s obzirom na okolnost da se za Srbiju već predviđaju dve autonomne oblasti".

Navedene prijedloge o budućem uređenju BiH kao autonomne pokrajine delegacija PK KPJ za BiH je odbila. I pored toga što je E. Kardelj prihvatio stanovište PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Pijade, Žujović i Đilas su i dalje zastupali svoje stavove. Zbog toga je rukovodstvo PK KPJ za BiH otišlo kod Tita, što im je sugerisao i Kardelj, i iznijeli mu svoje nezadovoljstvo, neslaganje i argumente. Razgovor sa Titom trajao je četiri sata. Tom je prilikom Avdo Humo opširno govorio o etničkim i historijskim razlozima u prilog BiH kao republike, pri čemu ga Rodoljub Čolaković podržavao.

Navedena delegacija, u neposrednom kontaktu sa Titom, izložila je svoje nezadovoljstvo i neslaganje. Tito je tada "presudio" – prihvatio je koncepciju PK KPJ za BiH o Bosni i Hercegovini kao ravnopravnoj federalnoj jedinici, i rekao: **"Bosna i Hercegovina mora biti ravnopravna republika najmanje onoliko koliko su to Srbija i Hrvatska. I drugo, Muslimani moraju biti apsolutno ravnopravan narod, u mjeri koliko su to Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini"**.

Za izgradnju Jugoslavije na federativnom principu uzeta su dva kriterija na osnovu kojih su formirane federalne jedinice. Prvi je bio nacionalni kriterij: nabrojano je pet naroda, a drugi regionalni, pa je nabrojano 6 zemalja, među kojima Bosna i Hercegovina. Ona je u Federaciji ušla na osnovu regionalnog kriterija. Na taj je način stav koga su zagovarali Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović, ipak, došao do izražaja u tekstu odluke o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu.

Tito se, u pogledu državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine, za razliku od **"nekih rukovodećih drugova"**, nikada nije dvoumio. To je potvrdio i prilikom posjete BiH u novembru 1979, kada je pored ostalog rekao : *"Bosna i Hercegovina ne može pripadati ni ovom ni onom, već narodima koji je od davnina nastanjuju. Uostalom, to njima nije niko poklonio, već su to sami izborili u narodnooslobodilačkoj borbi u kojoj su masovno učestvovali. Bilo je to jedino moguće i srećno rješenje, ne samo za narode Bosne i Hercegovine, već i za našu zajednicu u cjelini. U prošlosti je Bosna i Hercegovina uvijek bila kamen spoticanja. Sa našom narodnooslobodilačkom borbom ona se toga otarasila"*.

Republičkim statusom BiH trebalo je, pored ostalog, spriječiti njenu podjelu, a nju učiniti "minijaturnim modelom jugoslovenske integracije". U pojedinim krugovima u Srbiji je zbog uređenja federalne Jugoslavije i nove formule međunacionalnih odnosa postojalo određeno nezadovoljstvo. Zbog toga je Blagoje Nešković, predsjednik Glavnog NOO Srbije, u novembru 1944. na Velikoj antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj skupštini Srbije, reagirao: *"Zar zato što ima Srba u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj i šaroliko između sa Hrvatima i muslimanima, treba sve Hrvate i muslimane posrbiti? Da li je to stvar Srba iz Srbije da nameću Srbima u Bosni Hercegovini i Hrvatskoj razjedinjenje sa Hrvatima i muslimanima, kad je njihova zajednica životno povezana kao što su povezane i njihove kuće na istom zemljištu, kada su oni sami, u toku ove trogodišnje borbe, iskovali bratstvo i jedinstvo"*. Neke primjedbe su se čule i u Hrvatskoj. Na skupštini ZAVNO Sandžaka u martu 1945. donijeta je, pod pritiskom viših organa, odluka o raspuštanju ZAVNO Sandžaka i podjeli teritorije Sandžaka između federalnih jedinica Srbije i Crne Gore. Na ovom skupu je, prema zapisniku, istaknuto kako u Jugoslaviji postoje četiri naroda: Srbi, Hrvati, Slovenci i Makedonci, sa četiri federalne jedinice, a da su *"iz specijalnih razloga"* stvorene, još dvije federalne jedinice: Bosna i Hercegovina i Crna Gora. Na Drugom zasjedanju 1. jula 1944. ZAVNOBiH je usvojio Deklaraciju o pravima građana Bosne i Hercegovine, koja spada u red dokumenata najvećeg dometa ove vrste u svijetu. Deklaracija iz Sanskog

Mosta, čak je tri godine predhodila Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, a bila je na njenom nivou. Odluke i drugi dokumenti usvojeni na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a imali su dalekosežniji značaj za izgradnju državnosti Bosne i Hercegovine i za daljnju izgradnju narodne vlasti. **ZAVNOBiH je konstituisan u najviše zakonodavno izvršno predstavničko tijelo, u najviši organ državne vlasti**, kao jedini predstavnik narodnog suvereniteta. Odlučeno je da Predsjedništvo ZAVNOBiH-a obavlja i izvršne funkcije. Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a proglasilo je BiH federalnom jedinicom u DFJ. Organi ZAVNOBiH-a postali su nosioci bosansko-hercegovačke državnosti.

Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti, intenzivirana naročito poslije Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a, početkom 1945. je ulazila u višu fazu organizacije. Do ubrzanog rada na dogradnji BiH kao federalne jedinice u sastavu DFJ naročito je došlo poslije oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945, gdje je bilo sjedište Predsjedništva ZAVNOBiH-a i drugih državnih organa federalne Bosne i Hercegovine. Na Trećem, Sarajevskom zasjedanju, ZAVNOBiH je prerastao u Narodnu skupštinu federalne Bosne i Hercegovine, kao najviši zakonodavni i predstavnički organ naroda BiH, i formirao Vladu Bosne i Hercegovine, kao najviši izvršni i naredbodavni organ vlasti. Formiranjem narodne skupštine BiH i Vlade BiH, te proglašenjem narodnih odbora, kao teritorijalnih organa vlasti, federalna BiH je dobila svoju potpunu organizaciju potrebnu za mirnodopske uslove života.

Pobjeda antifašističkog NOP-a 1945., na čelu sa Josipom Brozom, kao sastavnog dijela svjetske antifašističke koalicije, najbolji je mogući ishod ratne drame, u kojoj su se našli Bosna i njeni narodi. Antifašizam je ugrađen u temelje BiH. Federativno uređenje Jugoslavije značilo je i izgradnju Bosne i Hercegovine kao ravnoprave republike u sastavu te države.

Bosna i Hercegovina je u poslijeratnom periodu, na tekovinama NOP-a i antifašističke borbe, postigla značajan privredni i kulturni razvoj, obezbjeđujući, između ostalog, i nacionalnu afirmaciju Bošnjaka i pored činjenice da je dvije decenije insistirano na dva naroda (Srbi i Hrvati) i muslimanima obilježenim po vjerskoj (a ne nacionalnoj osnovi). Period njene renesanse i preporoda omogućio je stvaranje samostalne i nezavisne države Bosne i Hercegovine.

Tekovine NOP-a i antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu su bile značajan temelj odbrambenog rata 1992.-1995. protiv fašizma, a za očuvanje Bosne i Hercegovine. Ovu činjenicu posebno naglašavam, jer kao historičar odgovorno tvrdim da nije bilo NOP-a i antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu Armija Republike Bosne i Hercegovine skoro pola stoljeća docnije ne bi mogla odbraniti niti sačuvati Bosnu i Hercegovinu. Pokušaji negiranja kontinuiteta zasnovanog na učešću u antifašističkoj koaliciji, čije tekovine baštine današnja Evropa i savremeni svijet, naknadno je i nerazumno priključivanje snagama i idejama koje su u Drugom svjetskom ratu poražene.

FussNote:

¹⁾Za izradu ovog izlaganja konsultovani su brojni relevantni izvori i referentna literatura, među kojima i sljedeća: E, Redžić, OD ZAVNOBIH-a I POSLIJE DEJTONA, u: ZAVNOBIH – DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, Zbornik radova istoimenog Okruglog stola, održanog u Sanskom Mostu, 1. jula 1999. godine, Glavni odbor SUBNOAR-a, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Skupština Opštine Sanski Most, Sarajevo 2001, str. 17-29; M. Filipović, DEKLARACIJA ZAVNOBIH-a O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE KAO POVIJESNI DOKUMENT I KAO POLITIČKI PROGRAM, u: Zbornik radova istoimenog Okruglog stola ..., str. 31-41; M. Kreso, VRIJEME I USLOVI NASTAJANJA DEKLARACIJE O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, u: Zbornik radova istoimenog Okruglog stola ..., str. 51-60; REZOLUCIJA ZAVNOBIH-a od 26. novembra 1943, u: Zbornik radova istoimenog Okruglog stola..., str. 127-151; M. Kreso, PLATFORMA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA OD 1941. DO 1945. GODINE – CILJEVI I REZOLUCIJA, u: 60 GODINA OD ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA – KAKO SE SJĘĆATI

1945. GODINE, Institut za istoriju, Sarajevo 2006, str. 175-194; Isti, VRIJEME I USLOVI NASTAJANJA DEKLARACIJE O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, u: ZAVNOBIH – DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, Glavni odbor SUBNOAR-a BiH, Sarajevo 2001, str. 51-60. * * * ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA BIH – ZAVNOBIH (1943.-1945.), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1981.; R. Dizdarević, 60 GODINA ZAVNOBIH-a, Glas antifašista, SUBNOAR BOSNE I HERCEGOVINE, Godina VIII, Sarajevo, januar 2004, str. 6-11; S. Bandžović, TITOV ODNOS PREMA IZGRADNJI BOSANSKO-HERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI (1943.-1945.), u: TITO I BOSNA I HERCEGOVINA: REGIONALNI NAUČNI SKUP, Zbornik radova, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2006, str. 99-128; S. Čekić, ODNOS NOP-A PREMA POČINJENIM ZLOČINIMA U TOKU DRUGOG SVJETSKOG RATA, u: TITO I BOSNA I HERCEGOVINA ..., Sarajevo 2006, str. 83-95; M. Pejanović, TITOVA VIZIJA DRŽAVNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE U JUGOSLOVENSKOJ FEDERACIJI (1943.-1946.), u: TITO I BOSNA I HERCEGOVINA ..., Sarajevo 2006, str. 129-138.